

Рэцэнзія

Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetletniej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego, pod redakcją doktora Stefana Ehrenkrewtza, Wilno 1935, «Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie», Tom VIII, str. 362.

Як паказывае сам назоў і кароткая прадмова рэдакцыі, кніга гэта была распачата яшчэ ў 1929 г. з прычыны прыпадаўшых у ім 400-тых угодкаў I Літоўскага Статуту. Няспрыяючыя абставіны перашкодзілі выдаць яе раней як у сёлётнім годзе і ў разьмеры меншым, чымся намерана. У кнізе зьмешчаны працы выдатных польскіх гісторыкаў і праўнікаў. Працы прысьвечаныя аналізу I Літоўскага Статуту невялікія і разглядаюць часоўныя праўныя інстытуцыі Статуту. Гэтак праф. Фр. Боссоўскі разглядае квэстыю ўлады бацькоў пазбаўляць дзяцей спадчыны ў прыпадках цяжкай з іхняга боку зьявагі, Кароль Кораны I разглядае некаторыя пастановы Статуту ў галіне права каральнага, Рафал Таўбеншляг разглядае квэстыю позы ў I і II Статутах і ўрэшце Станіслаў Пташыцкі ў двух артыкулах закранае ўжо III Літоўскі Статут («Pierwsze wydanie trzeciego Statutu i jego przeróbki») і «Konfederacja Warszawska 1573 r. w trzecim Statucie Litewskim»).

Вялікішае значэньне маюць і падрабязней распрацаваны артыкулы на тэмы гістарычныя. З іх трэба перадусім адцеміць працу Яна Адамуса пад наз. «Państwo Litewskiew latach 1386—1398». Аўтар разглядае тут праблему інкорпарацыі гістарычнае Літвы да Польшчы на аснове акту Крэўскае вуніі. Дзеля таго, што ў гэтым годзе прыпадае юбілей Крэўскае вуніі, праца Я. Адамуса ёсьць асабліва актуальнай. Дагэтуль ды й цяпер у польскай гістарычнай навуцы пануе пагляд, быццам Крэўская вунія пазбавіла гістарычную Літву (г. зн. Беларусь) яе дзяржаўнае самастойнасьці і зрабіла з яе звычайную польскую правінцыю, а толькі салінскія здарэньні 1398 г. ці акты віленска-радамскія 1399-1400 -1401 гадоў вярнулі йзноў Літве ейную дзяржаўнасьць. Гэты пагляд зьяўляецца зместам г. зв. „тэорыі інкорпарацыі” Літвы да Польшчы, якой найгалаўнейшым прадстаўніком у польскай гістарычнай навуцы быў А. Левіцкі. Паўстала-ж гэта

тэорыя дзеля таго, што няма беспасярэдніх доказаў, быццам існаваў агульны акт інкорпарацыйны, які ўлучаў Літву да Польшчы як правінцыю. Абаронцы інкорпарацыі маглі апірацца толькі на гіпотэзах, дзеля абаснаваньня каторых шукалі тых ці іншых гістарычных здарэньняў. Ян Адамус у сваёй працы вельмі падрабязна і пераконываюча зьбівае прынятыя дагэтуль аргументы за тэорыяй інкорпарацыі. Перадусім-жа аўтар адрозьнівае два паняцьці сярэднявечнае інкорпарацыі ў форме ўлады беспасярэдняе ці пасярэдняе над тэрыторыяй інкорпараванай і кажа, што калі і прыняць за факт інкорпарацыю Літвы да Польшчы у 1386г., дык магла-б гэта быць толькі інкорпарацыя пасярэдня. Наагул-жа Адамус уважае, што адзінага інкорпарацыйнага акту ня было, але былі меншыя акты і кожны з іх здзейсьніваў часткова інкорпарацыю на малой тэрыторыі. Дзеля гэтага аўтар з усіх дасюлешніх аргументаў за інкорпарацыю выбірае фактычна адзін. Ёсьць ім г/зв. «гомогіяльныя акты» літоўска-бел. князёў з 1386-1398 гадоў. У гэтых-жа актах, паводле інтэрпрэтацыі праф. Бальцэра, літоўска-бел. князі выказывалі адзнакі падданства (holdu) ня толькі Ягайлу, але і Ядвізе і асабліва Польскай Кароне. З гэтага выцям і выплывае вывад, што гэныя князі паасобку прызнавалі сваю залежнасьць ад кароны, а дзеля таго інкорпарацыя ў сэнсе «ўлады пасярэдняе» была і правялася паступова прынамся адносна тэрыторыяў гэтых князёў.

Трэба аднак зазначыць, што калі аўтар вельмі ўдала зьбівае аргументы за існаваньнем адзінага інкорпарацыйнага акту, дык выдаецца рызыкаўным апіраць частковую інкорпарацыю, у разуменьні аўтара, толькі на ўспомненых актах гомогіяльных. Перадусім, сам аўтар добра зьмяняе іхняе значэньне, калі кажа, што знаходзяцца яны ў якойсь мала выразнай сувязі з венам (wianem) для Ядвігі на землях беларуска-літоўскіх. Факт запису Ягайлай на карысьць Ядвігі вена на абясплячэньне ейнага пасагу (хоць-бы гэтага пасагу й ня было) не падлягае сумлеву. І правільна аўтар далей заўважае, што сучасьнікі лучылі адносіны Польшчы да Літвы з адносінамі пасагу да вена. А калі-ж беларуска-літоўскія князі ў успомненых актах і зьвярталіся апрача Ягайлы і да Ядвігі, дык гэта ня можа быць бясспрэчным доказам інкорпарацыі, бо

асоба Ядвігі юрыдычна ня была ім чужой. Наступна няма зусім згоднае інтэрпрэтацыі гомогіяльных актаў і квэстыя гэтая вымагае свайго даследавання. Урэшце супроць прыняцця інкорпарацыі нават частковай і ў разуменьню аўтара (форма пасярэдняга ўпаданьня) сьведчыць і той факт, што ў пазьнейшых актах, якія гэтую інкорпарацыю быццам касуюць, няма аб ёй успаміну (а гэта-ж было-б здарэньне першараднае вагі), хоць гэтыя акты зьявіліся праз 12 гадоў, значыцца ў часе, калі памяць аб ёй павінна была-б быць асабліва жывой. Можна было-б прытачыць яшчэ аргументы супроць інкорпарацыі, але і вышэй пададзеныя прамаўляюць затым, што гіпотэза інкорпарацыі нават юрыдычнай ёсьць надта слаба абаснаванай, фактычнае-ж інкорпарацыі бяз моўна ня было.

Гэнрык Лоўмянскі даволі падрабязна спыняецца над асновамі грамадзкімі і гаспадарчымі вуніі («Uwagi w sprawie podłoża społ. i gosp. unji Jagiellońskiej»). Аўтар апіраецца часткова і на ўспомненай вышэй працы Адамуса, аднак у поглядзе на інкорпарацыю з ім не згаджаецца і трымаецца погляду вырабленага Левіцкім. З цэлай працы насоўваецца між іншым вывад, што ў Бел. Літоўскай дзяржаве існаваў вялікі антаганізм, між элемэнтам этнографічна-літоўскім (аўкштота і жмудзь), і рускім (беларускім і пачаткова ўкраінскім) і што этнографічныя літоўцы, падбіўшы элемэнт «рускі», імкнуліся да ўтрыманьня свайго пануючага становішча над элемэнтам беларускім нават коштам дзяржаўнае незалежнасьці. Гэты вывад трэба прызнаць памылковым. Калі напачатку літоўскіх «падбояў» і магчымы быў гэты антаганізм, дык у кожным прыпадку ён хутка зьнік. Прычынаў да гэтага было шмат. Перэдусім літоўскія «падбоі» былі такога роду, што вельмі часта беларускія князі лучыліся з Літвой дабраахвотна. Далей аўтар адумысна зьмяншае ўплыў рускай (беларускае) культуры на ліцьвіноў этнографічных. Ужо за Альгэрда пры літоўскім двары панавала беларуская мова, а Ягайла інакш не гаварыў, як па-беларуску, беларуская мова зрабілася ўрадаваю нават у часы гэгэмоніі этнографічна-літоўскага элемэнта; ліцьвіны хутка зжываліся з рускай (беларускай) люднасьцю і асыміляваліся, што сьцьвярджае і аўтар. Падобныя зьявішчы былі-б зусім немагчымымі, каб дапусьціць, што антаганізм між

этнографічнымі літоўцамі (аукштота і жмудзь) быў на толькі вялікі, каб прымушаў першых дзеля барацьбы з другімі гадзіцца нават із згубаю дзяржаўнае незалежнасці! Апрача гэтага аўтар апэруючы статыстычным матар'ялам, вартасць каторага вельмі сумлеўная, нязвычайна зьмяншае ролю беларускага элементу ў супольнай дзяржаве.

Г. Лоўмянскі стараецца паказаць, што важнымі прычынамі да вуніі з Польшчай былі зьявішчы натуры грамадзкае і гаспадарчае ў тым сэнсе, што Літва, каб дапяць у сябе пажаданых эканамічных ці грамадзкіх рэзультатаў, сьведама йшла на вунію, а пасля па дасягненьню іх «ня думала аб сплаце доўгу ўдзячнасці і акты вуніі de facto анулявала». Што эканамічныя і грамадзкія фактары пхалі паасобныя краіны да бліжэйшага злучэння—рэч вядомая, але ўплыў гэтых фактараў, як прадстаўляе аўтар, зьяўляецца незразумелым. Адсюль і супярэчнасці ў вывадах аўтара. Між іншым аўтар заўважае, што аукштота і жмудзь імкнуліся да вуніі з Польшчай, каб утрымаць гэгэмонію над рускім элементам і што Польшча сваё забавязаньне сповніла цапком, толькі этногр. ліцьвіны былі няўдзячнымі. Тымчасам паводле аўтара аказалася, што польская помач прычынілася да роўнапраўнасьці рускага элементу ў гіст. Літве. Але ж аб гэтым аукштота і жмудзь, нават паводле аўтара, Польшчы не прасілі і замеру такога ня мелі і чаму павінны былі мець удзячнасць за такую службу. Падобнага роду навязаньне гістарычных здарэнняў ёсць немагчымым.

На наш пагляд немагчыма абаснаваць польска-літоўскіх вуніяў інакш, як толькі ўмовамі характару палітычнага. У хвіліну вонкавае небясьпекі Літва лучылася цясьней, а калі небясьпека мінала, вунія фактычна пераставала існаваць і злучаны зьвяз распадаўся лёгка.

На гэтым кончым агляд успомненай кнігі. Кніга бязумоўна павінна быць прастудыявана беларускімі гісторыкамі, бо ў агульную скарбніцу веды аб Вялікім Княстве яна ўносіць вартасны ўклад.